

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА “ТЕСТ РУКИ”: З ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ НА МОЛОДІЖНИХ ВИБІРКАХ

О.Ю.Дроздов, аспірант кафедри психології Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка

Поширення агресії та насильства в суспільстві стало, на жаль, однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності. Важливість її вивчення зумовлюється й тим, що сучасна цивілізація не стримує, навпаки, певною мірою стимулює прояви агресії. Агресивно-конкурентна взаємодія, як стратегія життя, є характерною для тих суспільств та країн, на які зараз орієнтується Україна. Не випадково саме в наш час була описана особистість типу А, основними рисами якої є виражений потяг до успіху, мотивація першості, конкурентна домінанта, напористість та агресивність. За деякими підрахунками, поширеність цього типу особистості в сучасній популяції становить від 45 до 76% [9].

З усього кола проблем людської агресії та агресивності найважливішою можна вважати проблему агресії серед молоді. Ця група є не лише найбільш активним та динамічним елементом соціальної структури, а являє собою майбутнє будь-якого суспільства. Актуальність вивчення цього напрямку підтверджується і сучасною криміногенною ситуацією в Україні, коли швидкими темпами зростає насильницька злочинність серед молоді.

Звідси постає проблема наявності надійних та валідних психодіагностичних методів, які дозволяють прогнозувати прояви агресивної поведінки особистості, особливо серед дітей та молоді. На даний час в психодіагностиці розроблено ряд методик, спрямованих на замір агресивності, які детально описані в західній та вітчизняній фаховій літературі [3,4,11]. Всі вони належать до класу опитувальників (наприклад, відома методика Басса-Даркі) або до проєктивних методик (ТАТ, тест малюнкової фрустрації Розенцвейга). При цьому більшість фахівців зазначають, що методики першої групи мають тенденцію до викривлення результатів через те, що при роботі з конкретними питаннями у респондента часто спрацьовує ефект соціальної бажаності [1, 2]. Таким чином, ефективність та наукова коректність діагностики агресивності пов'язані з використанням проєктивних методик, серед яких помітне місце займає методика “Тест Руки” (“Hand-test”).

Методика була розроблена американськими дослідниками Б.Брайкліном, З.Піотровським та Е.Вагнером і опублікована в 1962 р.[12]. Ідея належить Е.Вагнеру, а система підрахування балів та коефіцієнти — двом іншим фахівцям. Авторам методики вдалося валідизувати один з показників тесту — коефіцієнт відкритої агресивної поведінки, що в проєктивній психодіагностиці зробити досить нелегко. В 90-х рр. методика “Hand-test” була адаптована на факультеті психології Санкт-Петербурзького державного університету (автор адаптованого варіанта Т.Курбатова), а згодом набувала поширення серед психологів СНД.

Вибір оригінального стимульного матеріалу методики (зображення кистей рук людини) був пов'язаний з тією роллю, яку виконує рука. Вона є органом, що здійснює постійний зв'язок з зовнішнім середовищем. На думку авторів, стимульний матеріал методики тісно пов'язаний з психомоторною сферою людини і відображає тенденції зовнішньої поведінки краще, ніж абстрактні стимули інших проєктивних методик, таких як ТАТ або Роршаха [7].

Методика призначена для діагностики схильності до “відкритої агресивної поведінки”, яка описувалась Вагнером, як “поведінка, що протирічить соціальним нормам у ситуаціях спільної діяльності” [7,8]. Таким чином, методика дозволяє передбачити не конкретний тип агресивної поведінки, а схильність до агресії взагалі. Сама методика та процедура її проведення докладно описані в ряді наукових джерел [2,4,5,8–11], тому ми лише коротко спинимося на основних технологічних моментах.

Підослідному пропонується 9 карток із зображенням кисті руки (див. додаток) і одна порожня картка. Треба відповісти, що, на його думку, символізує той чи інший жест руки, при демонстрації порожньої картки уявити собі руку людини, а потім описати дії, які вона виконує. Фіксується зміст, час та кількість відповідей. В процесі обробки всі відповіді класифікуються за 11 категоріями:

1) *агресія (Agg)* — жест руки символізує агресивні, ворожі дії (напад, нанесення пошкоджень, образа тощо);

2) *директивність (Dir)* — жест руки сприймається як керівний, що активно впливає на іншу людину (відає наказ, вказує напрям і т.ін.);

3) *страх (F)* — відповіді, що відображають страх перед агресією з боку інших (людина, яка захищається від удару);

4) *емоційність (Aff)* — відповіді, в яких жест руки виражає емоційно позитивне ставлення до інших, прихильність, кохання (рука подана для допомоги, дарує квіти, пестить дитину);

5) *комунікація (Com)* — людина, яка спілкується з іншими, при цьому спілкування пов'язано з почуттям рівності сторін (людина жестикулює, вказує дорогу, вітається і т.п.);

6) *залежність (Dep)* — людина шукає допомоги, щось просить у інших людей (рука жебрака, що просить милостиню);

7) *демонстративність (Ex)* — рука виконує дії, пов'язані з самовираженням, демонстративністю (жінка подає руку для поцілунку, рука, яка щось показує);

8) *каліцтво (Crip)* — рука сприймається як хвора, покалічена, деформована (зламана рука, рука хворої або мертвої людини);

9) *активні безособистісні дії (Act)* — рука, яка ви-

конує певні нейтральні фізичні дії (щось пише, спирається, шиє, тримає і т.п.);

10) *пасивні безособистісні дії (Pas)* — рука, яка не виконує будь-яких дій (лежить, звисає);

11) *опис (Des)* — категорія відповідей, в яких міститься лише опис руки, без тенденції до будь-якої дії (вродлива рука, пухлява рука і т.ін.).

У розширеному варіанті інтерпретації використовуються 14 оціночних категорій, до яких, крім зазначених вище, входять: *напруження, галюцинації та відмова відповідати*.

Відповіді, що належать до перших двох категорій, розглядаються авторами методики як показник готовності до зовнішнього прояву агресії, небажання пристосовуватись до оточення. Чотири наступних категорії відображають тенденцію до соціальної кооперації. Відповіді, що підпадають під інші категорії, при оцінці агресивності не враховуються. Кількісний показник агресії обчислюється в балах:

$$I = \Sigma (\text{Агресія} + \text{Директивність}) - \Sigma (\text{Страхи} + \text{Емоційність} + \text{Комунікація} + \text{Залежність})$$

Значення $I = 0$ дозволяє припустити, що людина схильна до агресії відносно тих, кого вона краще знає, але під час спілкування з чужими людьми успішно контролює свою агресію. Значення $I = +1$ є пороговим. Перевищення його свідчить про наростання вірогідності прояву агресії (підвищена агресивність). Якщо показник I має від'ємне значення, то прояв агресії можливий лише в особливо значущих ситуаціях (що можна вважати нормою).

Крім обчислення кількісного показника I , необхідно звернути увагу на співвідношення оціночних категорій у відповідях піддослідного. Так, кілька відповідей типу *Agg* на фоні відсутності відповідей типу *Aff*, *Com* або *Der* може свідчити про більш високу агресивність, ніж велика кількість агресивних відповідей в поєднанні з такою самою великою кількістю відповідей, що позначають тенденцію до соціальної кооперації.

За спеціальними формулами можна обчислити ряд інших допоміжних коефіцієнтів: ступінь особистісної дезадаптації (*MAL*); тенденції до відходу від реальності (*WITH*); наявність психопатології тощо (*PATH*) [7].

Методика може бути рекомендована для використання в різних сферах практичної психології: в діяльності шкільного психолога (діагностика агресивності серед дітей та підлітків), в професійній консультації (відбір осіб з адекватною агресією до військової та спортивної діяльності), в соціальній роботі (діагностика делінквентної молоді) та ін.

Нижче наведені результати авторського дослідження з використанням "Тесту руки", проведеного в 1998—1999 рр. в Чернігівській області. Дослідження мало на меті виявити рівні агресивності в різних соціально-статевих групах сучасної молоді. В дослідженні взяли участь 355 осіб: 205 чоловічої та 150 жіночої статі віком 15—25 років. Генеральна вибірка була побудована за принципом стратифікації таким чином, щоб відобразити весь спектр основних соціальних груп сучасної молоді. В результаті до неї ввійшли такі групи: молодь, що засуджена за кримінальні злочини,

учні старших класів середніх шкіл та ПТУ, студенти педагогічного університету, учні духовного училища, курсанти Училища МВС України, військовослужбовці строкової служби. Умовно вся вибірка поділялась на експериментальну ("агресивна" молодь — засуджені за злочини) та контрольну (всі інші респонденти) підгрупи.

Результати опрацьовувались за допомогою математико-статистичного аналізу. В табл. 1 наведені середні значення коефіцієнтів агресивності та стандартні відхилення по групах генеральної вибірки; табл. 2 містить частоти конкретних оціночних категорій методики.

Аналіз результатів дає можливість виявити ряд тенденцій та закономірностей. Так, практично в усіх складових загальної вибірки була досить незначна частка респондентів з високим рівнем агресивності: серед засуджених їх було лише 3%, в інших групах молоді — менше 1%. Зіставлення одержаних коефіцієнтів агресивності респондентів різних груп генеральної вибірки (див. табл. 1) дає можливість стверджувати, що при існуванні різниць між певними її групами, практично всі коефіцієнти розташовані в діапазоні відносної норми.

Звертає на себе увагу наявність різниці між результатами дослідження вітчизняної студентської групи та російських студентів. Юнаки вітчизняної вибірки є менш агресивними, ніж російської, а дівчата — навпаки, що можна пояснити комплексом етнопсихологічних та соціокультурних факторів.

Аналізуючи частоти оціночних категорій у відповідях респондентів (див. табл. 2), можна побачити, що при наявності в усіх групах певних агресивних тенденцій, їм протистоять достатньо значні тенденції до соціальної кооперації. Це ще раз підтверджує виявлений феномен: переважна частина сучасної молоді не відрізняється високою агресивністю. Таким чином, одержані результати свідчать, що кількість агресивних особистостей у вітчизняній молодіжній спільноті не виходить за межі кількох відсотків, а середні рівні агресивності основних груп молоді (в тому числі й делінквентної) знаходяться в діапазоні норми.

Виявлена закономірність дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, підтверджується різниця між феноменами агресії та агресивності. Агресія — це дія (певедінка), в той час як агресивність — це властивість особистості, яка виражається в схильності до агресивних дій. Різниця між ними полягає в тому, що, з одного боку, не за всіма агресивними діями стоїть агресивність особистості, а з іншого — агресивність людини не завжди проявляється в агресивних діях [6].

По-друге, одержані результати дозволяють дійти висновку, що поширення агресії в сучасному молодіжному середовищі зумовлено не стільки зростанням у його складі частки агресивних особистостей, а поширенням ситуативних проявів агресії серед неагресивних особистостей, які становлять більшість молодіжної популяції.

У той же час результати дослідження дають підставу звернути увагу на існуючі стандартні норми "Тесту руки", точніше на обґрунтованість існуючих норм при їх поширенні на вітчизняну молодь. Адаптація методики, як зазначалось вище, була здійснена російськими фахівцями. Проте з урахуванням певних відмінностей у середніх рівнях агресивності російських та

* В деяких джерелах ця категорія відповідей не враховується.

Таблиця 1

Середні значення коефіцієнтів агресивності M та стандартних відхилень m в різних групах генеральної вибірки

Група	Чоловіки	Жінки	Середнє по групі
Школярі	- 3,52 ± 2,0	- 3,65 ± 1,5	- 3,59 ± 1,7
Учні ПТУ	- 3,40 ± 2,1	- 3,05 ± 1,9	- 3,23 ± 1,9
Студенти	- 3,31 ± 1,3	- 4,50 ± 1,3	- 3,93 ± 1,4
Учні духовного училища	- 4,00 ± 1,9	- 3,87 ± 1,9	- 3,93 ± 1,9
Курсанти училища МВС	- 3,60 ± 1,8	- 4,16 ± 1,7	- 3,77 ± 1,7
Військовослужбовці	- 2,15 ± 1,9	----	- 2,15 ± 1,9
Загальний результат контрольної підгрупи	- 3,36 ± 1,8	- 3,89 ± 1,7	- 3,58 ± 1,8
Засуджені (експериментальна підгрупа)	- 2,70 ± 2,0	- 2,06 ± 2,2	- 2,38 ± 2,0
Загальний результат генеральної вибірки	- 3,26 ± 1,9	- 3,52 ± 1,9	- 3,37 ± 1,9
Результати російських студентів [5; 112, 115]	- 2,27 ± 0,5	- 6,30 ± 0,5	---

українських студентів (див. табл. 1), на нашу думку, можна поставити питання про доцільність створення власних норм для вітчизняних респондентів, зокрема для окремих вікових груп (існуюча зараз норма – не більше +1, вважається універсальною).

Як стандарт агресивності для молоді ми пропонуємо обрати норми, виділені за результатами проведеного дослідження (в генеральній вибірці $M = -3,4$, а стандартне відхилення 1,9). Таким чином, показники високої агресивності (коефіцієнт I) будуть розташовані в діапазоні від -1 до 10 балів, при середньому рівні агресивності – від -5 до -2 балів, при низькому рівні – від -10 до -6. Якщо

використовувати такі норми, то відсоток агресивних респондентів серед засуджених зростає до 33% (замість 3%), в контрольній підгрупі – до 10,5% (замість 1%), в генеральній вибірці – до 15% (замість 1%).

Зважаючи на невеликий обсяг генеральної вибірки, ми не можемо стверджувати, що виконали повноцінну рестандартизацію тесту. Проте, виходячи з відносно високої репрезентативності вибірки піддослідних, спробуємо окреслити певні тенденції щодо нових норм методики. Так, відомий фахівець П.Клайн вважає, що репрезентативність вибірки при стандартизації тесту є більш важливою, ніж її розмір [6].

Таблиця 2

Частоти конкретних оціночних категорій відповідей “Тесту Руки” по групах генеральної вибірки, %

Оціночна категорія	Школярі		Учні ПТУ		Студенти		Учні духовного училища		Курсанти училища МВС		Військовослужбовці	Загальний результат контрольної вибірки		Експериментальна підвибірка (засуджені)		Загальний результат генеральної вибірки	
	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж		Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж
Агресія	12	10	16	15	13	6	8	8	12	8	12	10	9	13	12	12	10
Директивність	4	5	2	3	4	4	6	6	4	3	6	4	5	5	5	5	5
Страх	0	0	0	0	>1	1	1	1	0	5	0	>1	>1	0	1	>1	>1
Емоційність	0	3	1	3	3	1	2	2	1	1	3	1	2	2	3	2	2
Комунікація	45	40	41	37	38	48	40	42	43	41	28	39	42	36	29	39	40
Залежність	8	9	11	8	9	8	10	9	7	10	9	8	8	8	7	9	8
Демонстративність	3	5	6	8	3	8	6	5	5	6	8	5	6	8	6	6	6
Каліцтво	1	1	3	1	>1	1	1	0	>1	0	2	1	1	>1	0	1	1
Безособистість:																	
активна	3	6	3	6	2	3	3	2	3	6	3	2	4	2	3	3	4
пасивна	3	6	3	6	2	3	3	2	3	6	3	2	5	2	3	3	4
Опис	1	3	1	2	1	2	5	3	3	8	7	3	3	0	1	3	2

Проведене дослідження, безумовно, не вирішує всі наведені вище питання. Його мета — звернути увагу вітчизняних фахівців на проблему стандартизації психодіагностичних тестів, а та-

кож на вивчення феноменів агресії та агресивності, яким, на нашу думку, ще належить посісти своє місце серед пріоритетних напрямів вітчизняної психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовть О.Б. Проблеми психологічної діагностики агресивної поведінки дітей та підлітків // Педагогіка і психологія. — 1997. — №3. — С.22–27.
 2. Бурлачук Л.Ф. Введение в проективную психодиагностику. — К.: Ника-Центр, 1997.
 3. Бурлачук Л.Ф., Савченко Е.П. Психодиагностика: психодиагностический инструментарий и его применение в условиях социальных служб. — К.: А.Л.Д., 1995.
 4. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. — 2-е изд-е. — СПб.: Питер, 1999.
 5. Бызова В.М. Опыт использования HAND-ТЕСТА в этнопсихологии // Психологический журнал. — 1997. — Т.18, №4. — С.110–117.
 6. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. Введение в психометрическое проектирование: — К.: ПАН ЛТД, 1996.

7. Курбатова Т.Н., Муляр О.И. Проективная методика исследования личности "HAND-ТЕСТ": руководство по использованию. — СПб.: ГП "ИМАТОН", 1996.
 8. Муляр О.И. Hand-тест ломает традицию (Опыт валидации проективной методики и его практическое приложение) // Психологическая газета ("ИМАТОН"). — 1998. — №5 (31). — С.24–26.
 9. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности // Психологический журнал. — 1996. — Т.17, №5. — С.3–18.
 10. Семаго Н. Тест Рука // Школьный психолог. — 1999. — №6 (февраль). — С. 8–9.
 11. Фурманов И.А. Детская агрессивность: Психодиагностика и коррекция. — Минск: Ильин, 1996.
 12. Bricklin B., Piotrowsky Z., Wagner E. The Hand Test. — USA, Charles C. Thomas Publisher, 1962.

Додаток

